

Скорик Т.В.,
к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи
Чернігівського державного
технологічного університету

Соціалізація особистості засобами музичного мистецтва

Актуальність теми. Соціалізація передбачає діяльність індивіда співвідносно до вироблених у суспільстві норм, законів, правил і установок. Проте, будь-яка діяльність опосередковується особистими переконаннями, переживаннями, емоційною сферою особистості. Якщо ж відбувається суперечність між нормами суспільства і внутрішніми установками, людина переживає дискомфорт, приховує своє справжнє «Я», що призводить до деформації її внутрішнього світу, невідповідності зовнішньої поведінки і внутрішніх переживань. Тільки якщо політичні, правові, релігійні тощо норми переживаються емоційно і стають внутрішнім надбанням особистості, можна говорити, що вони стали орієнтиром у житті. Тому, пропагування у суспільстві нормативних формулювань часто набуває емоційного забарвлення шляхом художніх, унаочнених образів, засобів мистецтва, що впливають на внутрішній світ людини, формування її духовності. Саме духовність як інтегративна якість особистості вважається показником її культури, розвиненості та вихованості.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, вивчення досвіду соціального виховання свідчать про те, що чимало аспектів цієї багатогранної проблеми поки що залишаються мало дослідженими. Зокрема, питання соціального виховання засобами музичного мистецтва не знайшло ще всебічного висвітлення в наукових працях. Хоча музика постійно оточує людину в повсякденному житті, а її морально-духовний зміст носить психотерапевтичний, психокорегуючий характер.

Мета статті – визначити вплив музики на процес соціалізації особистості.

Принципові положення розвитку здібностей у мистецькій діяльності розкриті у роботах Л.С.Виготського, Б.М.Теплова, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Є.В.Назайкінського, С.Л.Рубінштейна та інших. У музичній педагогіці відомі дослідження В.М.Шацької, Н.О.Ветлугіної, Н.Л.Гродзенської, О.О.Апраксіної та інших, які визначають вплив музики на особистісний розвиток. Важливу роль у психолого-педагогічних дослідженнях відіграє філософське вчення про соціальну сутність музики (О.Лосев, М.Каган, М.Крет, В.Суханцева).

Основна частина. Механізм соціалізації розглядається як засоби, за допомогою яких культурні зразки (цінності, погляди, мова та ін.) формують основні параметри особистості (свідомість, почуття, здібності і т. ін.) у процесі навчання та виховання, опанування соціальних ролей. Соціалізація — це процес інтеграції індивіда у суспільство, в різні типи соціальних спільностей (група, соціальний інститут, соціальна організація) через опанування ним елементів культури, соціальних норм та цінностей, на

засадах яких формуються соціально значущі риси особистості. Процес соціалізації за своєю суттю є культурним процесом, якщо розглядати культуру не просто як сукупність матеріальних та духовних цінностей, вироблених людиною, а насамперед з точки зору діяльності. Діяльності, яка перетворює скарб людської історії на внутрішній скарб особистості. Цей процес складається з виховання й освіти як специфічних засобів соціалізації людини та включає її в процес суспільного виробництва, у суспільно-історичну людську життєдіяльність.

Соціалізація як закономірний процес сприяє розвитку системи соціальних утворень у свідомості людини, в якій віддзеркалюються її найактуальніші потреби, інтереси, погляди, ставлення до інших і навколишньої дійсності, до себе самого як соціального індивіда. Специфічною ознакою цих утворень, на думку М.Боришевського, є поєднання їх з життєвими цілями, зв'язок з моральністю, втілення в світоглядних орієнтирах людини сподівань, прагнень, переживань.

Значення мистецтва як фактора соціалізації особистості полягає в морально-естетичному характері його впливу: емоційний зміст твору стає стимулом для розкриття та вияву почуттів, розвитку емпатійності людини. Спілкування з мистецтвом, а особливо з музичним, розвиває уяву, мислення, світосприйняття людини, викликає асоціації, пережиті раніше та нові почуття та емоції.

Філософія трактує музичне мистецтво з погляду співвідношення ідеї та раціональності. Музика існує поза нашою свідомістю і дійсністю. Її специфічність полягає у тому, що вона глибше і точніше передає сутність світу. «Музика, в протилежність іншим мистецтвам не є слідом ідей, а є слідом самої волі (прагнення), об'єктом якої можуть бути і ідеї; тому дія музики більш сильна і більш глибока, ніж дія інших мистецтв: останні говорять про тінь, вона ж – про сутність»[3, 259], – стверджує О.Ф.Лосєв. Далі він визначає сутність музики: "...музика розкриває нам потаємний зміст явищ, ситуацій, поведінки і т.д., і є найкращим їх коментарем, показує «вещь в себе», серцевину предмета" [3,258-261].

Музика з просторово-часової точки зору є «великий хаос» [3, 319]. Якості буття, охоплені музикою, не мають чітких рамок і лише у свідомості людини набувають певної оформленості. Завдяки музиці ми пізнаємо всі відтінки радості і горя, страждань і щастя, які ми, можливо, і не переживали у житті, але які ми відчуваємо, дякуючи музиці.

Психологія розглядає музику у зв'язку з психічними процесами сприймання, мислення, емоційного переживання.

Б.М.Теплов слушно наголошує на внутрішній емоційності музичного пізнання дійсності: «Переживання музики має бути емоційним. Сприймання музики відбувається через емоцію, але емоцією воно не закінчується. В музиці ми пізнаємо світ. Музика є емоційне пізнання»[6,22]. Музика більш глибоко і точно передає почуття, які не завжди можна перевести у слова, але можна пережити емоційно.

На думку Л.С.Виготського, складний світ переживань і почуттів, який розширюється і поглиблюється в процесі контактування з музикою, складає психологічну основу мистецтва музики [1,15]. Він називав мистецтво «суспільною технікою почуттів» і стверджував, що все прикладне значення мистецтва зводиться до його виховної дії [1,32].

Отже, можна зробити висновок про широкі можливості музики як засобу пізнання світу, бо вона у концентрованому вигляді втілює в собі багатство і різносторонність його сутності.

Особистісно-значуща сутність музики для людини виникає на основі взаємозв'язку двох сторін: самого твору та сприймаючого його суб'єкта. «концептуальне уявлення про музичний твір та осмислення змісту власної інтелектуальної та емоційної діяльності відбувається в процесі рефлексивного акту» [3,60]. У сучасній науковій літературі найбільш поширеними актами рефлексії визначають такі: самосприйняття, самоспостереження, самоаналіз, самооставлення, самоусвідомлення. Зміст цих процесів розкриває механізми рефлексивного переосмислення суб'єктом свого особистісного досвіду. В цьому розумінні рефлексія виступає універсальним способом саморегуляції, що передбачає готовність людини жити в постійного мінливому світі та змінювати себе і свої дії відповідно до нього.

Своєрідність музичного мистецтва, як і мистецтва взагалі, полягає в тому, що воно вимагає від сприймаючого здатності відчувати красу, переосмислювати власні враження, вести спілкування, в якому проявляється рефлексивний характер активності реципієнта: звернення до інтерсуб'єктивного «Я» і спілкування з ним. Внаслідок присвоєння естетичного досвіду «іншого», утворюється інтерсуб'єктивна одиниця «Ми», яка впливає на формування власного «Я». Людина пізнає духовні цінності суспільства завдяки музичним творам, які згодом стають надбанням її особистого досвіду. Причетність загальнолюдського досвіду допомагає кожній людині виробити власну позицію, усвідомити моральні зв'язки з іншими людьми. Дотримуючись «норм» художньої культури в процесі сприймання, особистість змінює власну «натуру». Художня культура стає при цьому внутрішнім змістом людини, її естетичним світом, індивідуальний досвід художнього світовідчуття збагачується і розширюється.

Важливим є також здатність мистецтва має властивість не лише формувати емоційний досвід, але й просвітлювати, очищати людські переживання. Цей очищаючий вплив – катарсис – є доказом зв'язку художньої творчості з вищими людськими цінностями. Одним із перших проблему катарсису в аристотелевському ключі став розробляти Л.С.Виготський, пов'язуючи його з афектом. На його думку, існують негативні афекти, що піддаються деякій розрядці, знищенню, перетворенню у протилежні. При цьому естетична реакція зводиться до складного перетворення почуттів, яке приводить до найбільш цілеспрямованих і важливих розрядок нервової енергії [1,279]. Катарсис для Виготського, не просто витіснення негативних афектів, звільнення від їх впливу шляхом

прекрасного, це – вирішення проблем особистості, відкриття більш високої, більш людської правди життєвих явищ, ситуацій. Тому психолог пов'язує естетичний катарсис з соціально-психологічними факторами, стверджує, що саме в катарсисі полягає глибокий вплив мистецтва на особистість.

Існує й інший підхід до вивчення природи катарсису, який розглядає мистецтво, як процес розширення творчої особистості шляхом звільнення потенційної енергії душі, закладеної в її універсальній індивідуальності та перетворення її в образи творчої фантазії (Гюго, Вейнінгер, Ліне, Фереро). Такий дуалізм в розкритті питання про природу естетичного катарсису пояснюється двояким підходом до проблематики геніальності як багатогранного синтезу творчої енергії. О. Вейнінгер бачить, на відміну Шопенгаура, в геніальності “живий мікрокосмос”, що наділений універсальною перцепцією та втілення самого найцікавішого, живого, усвідомленого, неперервного, цілісного “Я”, як синтезу всіх потенційних енергій, закладених багатогранністю неповторності генія [7, 71]. Погляд Вейнінгера на природу генія поділяв Скрябін: “Геній поміщає всі переливи відчуттів окремих людей і тому він містить в собі свідомість всіх сучасних людей” [2,73].

Гюго характеризує універсальність генія, як здатність бути “багатоликим”, поєднувати в собі декілька індивідуальностей, типів, концентрувати їх в своїй індивідуальності. Як живий мікрокосмос і універсальна особистість, геній приховує в собі в творчому стані ряд різноманітних нахилів, потягів включаючи і потяг до злочинності. В цьому розумінні геній - прихований, не виявлений злочинець, оскільки йому притаманний прихований потяг до протиправної дії, злочину. Художнє перевтілення, перенесення внутрішніх переживань на об'єкт творчої діяльності служить для генія-творця захисним чинником для відводу закладених потенційних аномальних потягів, які б без цього перейшли б в дію. Даючи вихід аномальним схильностям творчої людини в створенні певних образів у фантазії, творчий процес як катарсис стає певним чином сублимацією - заміщенням, перевтіленням агресивної енергії в творчу. Наділяючи героїв своїх творів негативними якостями, потягами та пристрастями до протиправних дій, чи вчинками, що суперечить нормам та цінностям суспільства людина проектує на них закладені в ній самі латентні стани схильності до цих аномальних форм поведінки. Емоційне перевтілення супроводжується відчуттям художника психологічного стану героїв його творчості та викликає в його душі співпереживання їх емоцій, але художник перевтілюючись в героїв своїх творів, створюючи їхній внутрішній світ не повинен бути таким самим як він, а лише “однотипним” зі своїм героєм, відноситись до одного із ним психологічному типу[2, 78].

Таким чином, основною естетичних реакцій є мистецькі афекти, які переживаються людиною зі всією силою і знаходять розряд в тій діяльності фантазії, яка потребує постійного співпереживання мистецтва. Завдяки цьому розряду затримується і подавляється зовнішня моторна реакція афекту, і людині починає здаватися, що вона переживає тільки фантомні відчуття. На

цій єдності почуття та фантазії і ґрунтується будь-яке мистецтво та його переживання. При цьому перетворені афекти, шляхом самозгорання, призводять до розряду негативних емоцій, які були викликані, в чому і полягає катарсис мистецтва.

Як зазначає медицина та біологія, найбільш сильно впливає на організм людини такий засіб музики як ритм. Організм людини також має свої ритми – ритм серцебиття та ритм дихання, ритм діяльності кожного з органів людського тіла. Ці ритми організму пов'язані також із емоційними переживаннями і змінюються відповідно до зміни емоцій – радості, страху, горя і т.д. Музика, маючи величезний вплив на людину, може спричинити різноманітні стани - хвилювання, апатії, збудження, депресії, співчутливості, активності та інші. Ритмотерапія тісно пов'язана з ритмом природи, певним колоритом рухів, та дій. Заняття ритмотерапією дають змогу індивідууму виконувати різні соціальні ролі й задовольняти потреби в емоційних зв'язках, розвиває естетичні потреби і збагачує новими засобами емоційного вираження. Людина під час виконання різних рухів, міміки, жестів засвоює певні ролі, типи поведінки, що є прийнятними в суспільстві, відбувається розвиток пізнання, розширення діапазону поведінкових стратегій, відтворення нових, креативних способів взаємодії зі світом та іншими людьми.

Лікувальна дія музики як терапевтичного чинника проти психологічного напруження, депресії та негативного емоційного стану, спроможну здійснити переверот в душі людини, - факт встановлений наукою. Терапевтичний вплив пісні та гри на особистість людини проявляється у вивільненні накопиченої потенційної енергії через ритмічний унісон звуків та рухи різних частин тіла. Наприклад, хорова пісня під час напруженої, стомлюючої діяльності нормалізує своїм темпом напруження м'язів; гра відповідає несвідомому поклику вивільняти та знімати емоційну напругу, розслаблювати м'язи, гармонізувати внутрішні переживання. В цьому розумінні естетичні емоції зводяться до функції - вивільняти запас енергії і розряджати приховану нервово-мозкову силу в ритмі танцю, гри, мелодії, пісні, як в своєрідного психофізіологічного катарсису, даючи вихід накопиченій нервовій енергії. В терапевтичній дії катарсису приховані психологічні чинники, що пояснюють позитивний вплив музики на духовний досвід людини, що спонукає до досягнення ідеалів добра, краси та любові до людей.

Музична діяльність може відбуватись у різноманітних проявах. Це може бути активне слухання музичних творів та їх інтерпретація, виконання музичних творів та різних інструментах, вокалізація музичних творів, написання музики, участь у музичних самодіяльних колективах чи самотійне музикування.

Досить ефективно музичну терапію застосовують у соціальній роботі, у різних напрямках і видах діяльності:

- 1) як засіб релаксації - музичні кімнати, фонове сприйняття музики;
- 2) як спосіб діяльності: музикування, спів, створення музики, слухання

музики (активне, тобто пізнання, аналіз, інтерпретація):

- 3) як засіб корекції: спеціальні музичні вправи для дітей з порушеннями мовлення; ритмічні рухи для дітей-інвалідів; гра на музичних інструментах дітей з різними фізичними обмеженнями.

Музичну терапію використовують для лікування та профілактики різних порушень, наприклад, емоційної нестабільності, відхилень у загальному та психічному розвитку, аутизмі, психосматичних хвороб, хвороб внутрішніх органів, сенсорному дефіциті та інших.

Заняття музичною терапією сприяють не тільки вирішенню проблем клієнта, а й допомагають розкрити творчий потенціал особистості, дають можливість для самовираження та самореалізації. Проте, слід зазначити, що не всім клієнтам можна пропонувати заняття музикотерапією. Наприклад, хворим психічними розладами клієнтам слід досить зважено обирати музичні твори, або ж зовсім відмовитись від такої терапії.

Висновок. Людина в мистецтві не стільки вчиться, скільки самостверджується, виявляючи свою неповторність, оригінальність і самобутність, не стільки слідує непорушним нормам і правилам, скільки навчається володіти собою. У цьому сенсі мистецтво є дуже сильним знаряддям самодисципліни і самоуправління для кожної людини, особливо, якщо вона включена у мистецьку діяльність.

Таким чином, процес соціалізації через мистецтво забезпечує спадкоємність історичного розвитку. Через музичну діяльність індивіди успадковують соціальний досвід, перетворюючи його на власні настанови, орієнтації, навички, здібності, які стають внутрішнім «Я» людини. Зазвичай це виявляється у зміні її поведінки, яка починається з порушення рівноваги в її адаптації до особливостей даної системи і закінчується стабілізацією, але вже на новому рівні. Відповідне соціально-культурне середовище створює сприятливі умови для успішної соціалізації особистості, а також для розвитку і реалізації творчих потенцій та здібностей.

Література:

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк // Кн. для учителя. - 3-е изд. - М.: Просв., 1991. - 90с.
2. Грузенберг С.О. Теория катарсиса. Творчество как катарсис // Практична психологія і соціальна робота. - 2008. - №1. - с. 69 – 80.
3. Лосев А.Ф. Диалектика художественной формы // Форма-Стиль-Выражение / Сост. А.А. Тахо-Годи. - М.: Мысль. - 1995. - 944с. - С.5-296.
4. Простір арт-терапії. Збірник наукових праць. Вип. 1(3). 2008
5. Старовойтов А.В. Содержательные и процессуальные особенности арттерапии // Практична психологія та соціальна робота. - 2008. - №5. - с. 70 – 72.
6. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. - Изд. АПН СССР. - М.-Л., 1947. - 335с.